

BOZ-OK VE ÜÇ-OK OĞUZ KOLU ADLARI HAKKINDA

KEMAL ERASLAN

Oğuzlar hakkında yapılan araştırmalarda, Uygur harfleriyle yazılmış *Oğuz-nâme* parçası ile islâmî devirde meydana getirilmiş *Oğuz-nâme*'lere dayanılarak, 24 Oğuz boyunun, Boz-ok'lar ve Üç-ok'lar adlarıyla iki kola ayrıldığı bildirilmektedir.¹

Bilindiği gibi Boz-ok ve Üç-ok adları ilk defa Uygur harfli *Oğuz-nâme* parçasında karşımıza çıkmaktadır.² Bu metni yayımlayanlar bu adları "busuk'lar" ve "üç-ok'lar" şeklinde okuyup tesbit etmişlerdir.³ Bu adlar daha sonra meydana getirilen islâmî *Oğuz-nâme*'lerin arap harfli nüshalarında, meselâ Reşîdü'd-dîn'in *Câmi'ü't-tevârih*'inde,⁴ Yazıcı-oğlu Alî'nin, İbn Bîbî'nin *El-Evâmirü'l-Alâiyye*'sinden genişletilerek tercüme ettiği *Târih-i Âl-i Selçuk*'unda⁵, Cüveynî'nin *Târih-i Cihân-güşâ* adlı eserinin Çağatay Türkçesi'ne tercüme edilen *Cengiz Tarihi* kısmında,⁶ Ebu'l-Gâzî Bahâdır Han'ın *Şecere-i Terâkime*'sinde⁷ بوزق - بزوق - اوچوق - اچوق imlâları ile görülmektedir. Karl Jahn, Reşîdü'd-dîn *Oğuz-nâme*'si yayınında bu adları Bozuk (buzuk) ve Üç-ok (üçuk) şekillerinde tesbit etmiştir.⁸

¹ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I*, Ankara 1971, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları, No. 1, s. 127, 150 vd.

Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, Ankara 1967, Ankara Üniv. DTCF Yayınlar 170, s. 200 vd.

İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1984 (3. baskı).

Zeki Velidi Toğ'ân, *Oğuz Destanı*, Reşideddin Oğuznâmesi, İstanbul 1972, s. 50-51.

² Paris, Bibliothèque Nationale, Suppl. Turc, nr. 1001.

³ W. Bang-G. R. Rachmeti, *Die Legende von Oghuz Qaghan*, Sitzb. d. Preuss. Akad. d. Wiss. 1932, Phil.-Histor. Kl. XXV, Berlin 1932 (Türkçe tercümesi : *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul 1936), st. 367, 368.

⁴ Reşîdü'd-dîn, *Câmi'ü't-tevârih*, Topkapı Sarayı, Hazine Ktp. nr. 1653, v. 375b-391a (Oğuz-nâme bölümü için bk. Karl Jahn, *Die Geschichte der Oгуzen des Raşid ad-din*, Wien 1969; Z. V. Togan, aynı eser, v. 377a).

⁵ Yazıcı-oğlu Alî, *Târih-i Âl-i Selçuk*, Topkapı Sarayı, Revan Ktp. nr. 1390, v. 7b.

⁶ Cüveynî, *Târih-i Cihân-güşâ* (Z. V. Togan'dan alınan Cengiz Tarihi kısmının Çağatay Türkçesine çevirisinin fotokopileri).

⁷ Ebu'l-Gâzî Bahâdır Han, *Şecere-i Terâkime* (Yayımlayan : A. N. Kononov, *Şecere-i Terâkime*, Moskova-Leningrad 1958; fotokopisinin yayını, İstanbul 1937).

⁸ Karl Jahn, adı geçen eser, s. 43.

Oğuz-nâme'lerde verilen bilgiye göre Oğuz Kağan yaşlılığında ilk hatunundan doğan üç büyük oğlu Kün, Ay ve Yılduz'u ülkesinin doğu tarafına, ikinci hatunundan doğan üç küçük oğlu Kök, Tağ ve Tengiz'i de ülkesinin batı tarafına gönderir. Doğuya giden büyük oğulları yolda altın bir yay, batıya giden küçük oğulları da yolda üç gümüş ok bulup babalarına getirirler. Oğuz yayı üç parça ederek üç büyük oğluna, üç gümüş oku da üç küçük oğluna paylaştırır ve yay verdiği büyük oğullarına Boz-ok, ok verdiği küçük oğullarına da Üç-ok adını kor. Ayrıca kendisinden sonra padişahlığın Boz-ok'lara ait olduğunu, orduda sağ kolu teşkil edeceklerini, Üç-ok'ların ise Boz-ok'lara bağlı olacaklarını, orduda sol kolu teşkil edeceklerini bildirir. Böylece Oğuz'un bu altı oğlundan türeyen 24 Oğuz boyunun Oğuz sosyal, askerî ve idarî teşkilâtındaki yerleri, yetki ve görevleri belirlenmiş olur.

İslâmî *Oğuz-nâme*'lere göre de Yengi Kentli Arkıl Hoca, Oğuz boylarının damga, ongun (uykun) ve kurban etinden kendilerine düşen paylarını tesbit edip Oğuz töresine göre düzenler. Oğuz bunu çok beğenir, sevinir ve dua eder.⁹

Oğuz-nâme'de bizce önemli olan hususlardan biri Boz-ok'ların, Üç-ok'lardan mevki bakımından üstün ve tahta vâris olmaları, orduda sağ kolu teşkil etmeleridir. İkinci önemli husus ise Oğuz sosyal, idarî ve askerî düzeninin ikili teşkilât esasına dayanmasıdır. Gerçekten de Hunlardan itibaren Türk sosyal yapısındaki bu ikili düzen, değişik şekillerde ve değişik ifadelerle bütün Türk devletlerinde ve cemiyetlerinde görülmektedir. Örnek olarak Hunlar, Tabgaçlar ve Göktürklerdeki "doğu-batı" veya "kuzey-güney" şeklindeki coğrafî esasa göre teşkilâtlanma, Bulgar Türklerindeki "büyük-küçük" esasına göre teşkilâtlanma, Hunlar ve Karahanlılardaki "ak(sarı)-kara" gibi renk esasına ve ifadelerine göre teşkilâtlanma gösterilebilir.¹⁰

Oğuz Türklerinde ise Dede Korkud hikâyelerinde ifade edildiği gibi "iç-dış" şeklinde,¹¹ veya Uygurca *Oğuz-nâme*'de ifade edildiği gibi "Bozok-Üçok" şeklinde bir teşkilâtlanma ile karşılaşmaktayız.¹² İkili teşkilâtlanmada daima hâkim unsur, veyâ idare eden unsur, "doğu, kuzey, büyük, iç, ak, sağ" sözleriyle belirtilen unsur, bağlı unsur da "batı, güney, küçük, dış, kara, sol" sözleriyle belirtilen unsur teşkil eder. Uygurca *Oğuz-nâme* metninde karşımıza çıkan yeni bir teşkilâtlanma şekli de kaynakların "Boz-ok" ve "Üç-ok" sözleriyle ifade ettikleri ok "kabile" esasına dayanan teşkilâtlanma şeklidir. Ok'un "kabile" mânasına geldiği, bâzı Türk zümrelerinin kabile sayısına göre isim aldıkları *Orhun kitabeleri*'nde açıkça görülmektedir.¹³

⁹ Yazıcı-oğlu Alî, adı geçen eser nüshası, v. 8b-10a.

¹⁰ İbrahim Kafesoğlu, adı geçen eser, s. 259-262.

¹¹ *Dede Korkud Kitabı* (Yayımlayan : Muharrem Ergin, *Dede Korkud Kitabı I*, Giriş-metin-faksimile, Ankara 1958; II, İndeks-gramer, Ankara 1963).

Ok'un hukukî bir sembol olarak kullanılışı da Türk devletleri ile cemiyetlerinde Hunlardan beri bilinmektedir. Bugün dahi ok'a dayanan bâzı töreler Türkmenler arasında yaşamaktadır.¹⁴

Yay'ın ok'a üstünlüğü, oku atmasından, onu yönlendirmesinden ileri gelmektedir. Bu sebeple hâkim unsur, idare edici unsur yay ile, bağlı unsur, idare edilen unsur da ok ile ifade edilmektedir. Bunun yanında Türk cemiyetlerinde devam eden töreye göre ailede söz ve yetki sahibi, aileyi temsil eden büyük oğuldur. Küçük oğul ağabeyine tâbidir. *Oğuz-nâme*'de Oğuz'un büyük oğullarının yay ile ifade edilmeleri, padişahlığı uhdelerinde bulundurmaları, orduda sağ kanadı teşkil etmeleri bu gelenekle yakından ilgilidir.

Bu açıklamalardan sonra *Oğuz-nâme*'lerde yer alan "Boz-ok" ve "Üç-ok" kol adlarına geçebiliriz. İsimlerin ikinci unsurunu teşkil eden "ok" kelimesi üzerinde herhangi bir tereddüt olmadığını hemen belirtelim. İzaha muhtaç olan isimlerdeki birinci unsurdur.

Uygurca *Oğuz-nâme*'de isimler PWS WQ-L'R ve 'WÇ 'WQ-L'R¹⁵ şeklinde yazılmıştır. Metni yayımlayanlar, yukarıda da belirttiğimiz gibi, bu kelimeleri "busuk'lar" ve "üç-ok'lar" şekillerinde okumuşlardır; ancak imlâ başka türlü okumaya da imkân vermektedir. Aynı şekilde bu adların Arap harfli imlâsını da değişik şekilde okumak mümkündür. Adları "Boz-ok" ve "Üç-ok" şeklinde okumaya sebep, Oğuz'un üç büyük oğlunun altın bir yay bulmaları ve Oğuz'un bunu üç parçaya ayırarak, yani yayı bozarak oğullarına taksim etmesi, küçük oğullarının da üç tane gümüş ok bulmaları ve Oğuz'un bu okları üç küçük oğluna taksim etmesidir. Ayrıca gerek Uygur harfleriyle gerek Arap harfleriyle yazılan bu isimlerin imlâsı da böyle bir okuyuşa imkân vermektedir.

Oysa "Boz-ok" ve "Üç-ok" okuyuşları her şeyden önce Oğuzların boy teşkilâtını aksettirmekten çok uzaktır. Ayrıca "Boz-ok" okunuşu da Türk dilinin yapısına uygun değildir. Eğer "Boz-ok" sözü boz- fiili ile ilgili olsaydı "Bozuk-ok" olması gerekirdi. bozuk-ok > bozuk değişmesi ise o devir Türkçesi için normal bir ses hadisesi sayılamaz. "Üç-ok" sözüyle Oğuz'un üç küçük oğlundan türeyen boy sayısı belirtilmiş ise, "Boz-ok" sözüyle de boy sayısının belirtilmesi gerekirdi. Şu halde bu iki ismi başka türlü düşünmek gerekir.

Kanaatimizce "Boz-ok" ve "Üç-ok" şeklinde kabul edilen bu isimlerden ikincisinin "Uç-ok" şeklinde okunması gerekir. Böylece bu isimle

¹³ Talat Tekin, *A Grammar of Orkhon Turkic*, Indiana University Publications, Uralic And Altaic Series, vol. 60, Mouton and Co., The Hague, The Netherlands 1968.

¹⁴ Osman Turan, "Eski Türklerde okun hukukî bir sembol olarak kullanılması", *Bellekten*, c. IX, sy. 35, Ankara 1945, s. 305-318.

¹⁵ Uygurca *Oğuz-nâme*, st. 367-368.

Oğuzların “hudut, sınır kabileleri,” yani “dış Oğuzlar” belirtilmiş olur. Bu durumda “Boz-ok” okunuşunun da buna uygun olması, Oğuz boy teşkilâtı düşünülürse, bunun da “iç Oğuzlar”, yani “hakimiyeti ellerinde bulunduran, merkez boylarını teşkil eden Oğuzları” ifade eden bir isim olması gerekir. İmlâdan açıkça belli olmamakla beraber biz bu kelimeyi Töz/Tös-ok “esas Oğuz boyları, merkezî Oğuz boyları, asalet ve hükümranlık sahibi Oğuz boyları” şeklinde düşünmek istiyoruz.

Nitekim buna uygun kavim yapısını Moğollarda da görmekteyiz. *Oğuz-nâme*'de Moğolların aslî Moğollar ve sonradan vücuda gelmiş Moğullar olmak üzere ikiye ayrıldıklarını, aslî Moğolların Ergenekon'da bulunanlar oldukları, diğer Moğolların ise Cengiz'in annesi Alan-koa'nın eri Dobun Bayan'ın ölümünden sonra vücuda gelen Moğollar oldukları, bu Moğolların da Nirun ve Harun adları ile iki kola ayrıldıklarını görmekteyiz.¹⁶

Şimdilik “Boz-ok” ve “Üç-ok” şeklinde kabul edilen Oğuz boylarının kol adlarını “Töz/Tös-ok” ve “Uç-ok” şeklinde düşünmeyi Oğuz boylarının teşkilât yapısına daha uygun görmekteyiz.

¹⁶ Yazıcı-oğlu Ali, adı geçen eser nüshası, v. 4a-4b.